

Buhara jöhitleriniň Orta Aziýadan ABŞ-na uzaýan kyssasy

Category: Ertekiler, Kitapcy, Söhbetdeşlik

написано kitapcy | 26 января, 2025

Buhara jöhitleriniň Orta Aziýadan ABŞ-na uzaýan kyssasy BUHARA JÖHITLERINIŇ ORTA AZIÝADAN ABŞ-na UZAÝAN KYSSASY

Orta Aziýa taryhyň ýazmaga ýetişmedik döwürlerinden bări eýran, türki, mongol dilli çarwa taýpalaryň we fatihleriň ýurdy bolup geldi. Ýüzýyllylaryň, hatda müñýyllylaryň dowamynda oturymly ýerleri üýtgäp we döwletleri yzly-yzyna ýykylyp-gurulyp gelindi.

Häzirki görnüşine gelýänçä başdan geçiren ewolýusiýasy gündogarşynas ertekilerinden biri-birini pücege çykarýan sansajaksyz ylmy işleriň temasy boldy. Şuńça wagtyň içinde bolsa üýtgemän gelen juda az sanly hazyna bar.

Buhara jöhitleri şol seýrek gymmatlyklardan biri. Orta Aziýanyň takmynan üç müň ýyla golaý wagt bări iň gadymy ýasaýjylarynyň arasynda bolan Buhara jemagatynyň agzalary häzir «ene watandan» alysda we täze ýurtlarda ýasaýar.

Talibanyň Owganystanda häkimiýeti gaýtadan ele geçirmezi bilen bular hakda ýene agzalyp başlandy.

Stambulyň aşkenaz hahamy Mendi Çitrikiňem bolan toparynyň aralarında kömegi bilen getirilen «Owganystanyň soňky jöhidi» Zablon Simintow bir aý bări dünýä jemgyýetçiliginiň ünsünü çekip gelýär.

Buhara jemagaty (buharimler) oňa arka durup bilmese-de,

Simantowyň kyssasy Orta Aziýadan yzy ýitirilip barýan bu jemgyýetiň taryhyna üns bermegimize sebäp boldy.

• **Aziýadan Amerika Buhara jöhitleriniň taryhy**

Buhara jöhitleri Gündogar jöhitliginiň (Mizrahim) iň möhüm şahalaryndandyr. Miladydan öň birinji müñýyllykdan başlap Orta Aziýa, esasanam häzirki Buhara we Samarkant şäherleriniň töwereginde üýşmäge başlapdyr.

Beýik Yüpek ýolunyň iň gadymy we iň owadan iki şäheriniň alkemynda ýaşan jöhitler wagtyň geçmegi bilen Andijan we Namangan ýaly beýleki özbek etraplaryna, Täjigistana we Owganystana ýaýrapdyr.

Gürleyän dilleri jöhit-eýran (iudeo-eýran) dil maşgalasyna degişli we häzirki täjik, dargy dillerine, ýagny pars diline ýakyn.

SSSR döränden soňra dünýä jöhitleriniň iň izolýasion jemgyýetine öwrülen buhara jöhitleri ýetmişinji ýyllaryň başlarynda Ysraýyla göçüp başlapdyr.

SSSR-iň 1991-nji ýylда dargamavy we aýratynam Özbegistanda jöhitlere garşı örç alan hulgentçilikli hadalaryň artmagy bilen Ysraýyla we ABŞ-na köpçülükleyín göchä-göçlüklər artypdyr. Häzir Ysraýlda 160 müň, ABŞ-da 120 müň töweregı buhara jöhidiniň bardygy aýdylýar.

Häzirki wagtda buharaly jöhitleriň agramly bölegi Ysraýlda ýasaýar. ABŞ-da Nýu-Ýorkuň Queens raýony dünýäniň iň esasy buharım raýonlaryndan biridir.

Beýleki bir ýandan atlaryny, taryhy we medeni köklerini alan ýurtlarynda galan jöhitleriň sany barha azalyp barýar: 1989-nji ýylда Özbegistanda 95 müň jöhit bolsa, ýurtda hazır 1500-e golaý jöhidiň ýasaýandygy çaklanýar. Täjigistanda bolsa otuz ýylda 15 müňden 150-ä çenli pese düşüpdir...

Muňa garamazdan, Türkiýedir yslam dünýäsi bilen özara gatnaşygy onçakly gowy bolmadyk we aslyýetinde buhara jöhididigi aýdylýan Yslam Karimow Ysraýyl hem-de jöhit jemagaty bilen gatnaşyklara üns beren adamdy.

Geçen hepde täzeden prezidentlige saýlanan Şewket Mirziýoýew hem Özbegistanyň «Üçünji Renessans» hereketiniň çägindé

Ysraýyl bilen bir hatarda Günbatar ýurtlary bilen gatnaşyklary ösdürmäge dowam etjekdigini aýtdy.

Simantowyň ahyrky göçünden bir aý çemesi öň Tel-Awiwde ýasaýan we buhara jemagatyndan bolan Dawid Rafaeli bilen gürründeşlik geçiripdik.

Azerbaýjany we Türkiýäni ýakyndan yzarlaýan, kolleksioner we halkara gatnaşyklary ugrundan okaýan Rafaeli bu jemgyyet bilen baglanychykly gyzykly maglumatlary gürrüň berdi.

Jemagatynyň taryhy, ýasaýyş-durmuş formasy, däp-dessurlary, Orta Aziýa we Türkiýä bolan garaýsyny biziň bilen paýlaşan Dawidiň gürrüñini siziň dykgatyňza ýetirmek isleyärис.

Dawid Rafaeli

• **Ysraýlda rus dilinde gürleyän ýapyk jemagat**

Ogul Tuna: – Dawid, özüñiz barada aýdyp beräýseñiz?

Dawid Rafaeli: – Kakam togsanynjy ýyllaryň başynda Samarkantdan göçüpdir, ejemem şondan üç ýyl soň Daşkentden gelipdir. Men hazır 23 ýaşymda. Tel-Awiwde ýasaýaryn. Hudaýa şükür, ömürboýy şu ýerde ýaşap geldim. Maşgalamyň bir bölegi Kuinsde yaşıyor. Ol yerde ep-esli buharaly jöhit bar. ABŞ-da esasanam Bruklin we Miami şäherlerinde buhara jöhitleri bar. Häzire çenli baş gezek Kuinse gidip geldim.

– Öýde, jemagatyň içinde haýsy dilde gürleşýärsiñiz?

– Öýde rus dilinde gürleşýärис. Kämahal ibrany dilinde, kämahalam şu iki diliň gatyşan dilinde gürleşýärис. Garrylar bulen diňe rus ýa-da buhari (iudeo-eýran dili) dilinde gürleşýärис. Buhari dili täjik we dargy diline meňzeş. Yöne rus dilinde has köpräk gürleşýändigimizi aýdyp bilerin.

– Ysraýldaky buhara jöhitleri diňe bir ýerde jemlenişenmi, ýa-da ýurduň hemme ýerine ýaýranmy?

– Häzire çenli 90%-ni buhara jöhitleriniň düzýän ýasaýyış massiwleri bardy, Tel-Awiwde-de muna gabat gelinýärdi. Indi aýratynam Eritreýadan we Sudandan bikanun ýagdaýda gelýän göcegçiler sebäpli öñki ýerlerde buharalylaryň sany pese düşdi. Şonuň üçinem köp sanly buhara jöhidi başga şäherlere göçdi. Men şol gatyşyk oturymlı raýonlaryň birinde ýasaýaryn. Bärde köp sanly azerbaýjanly, yrakly, eýranly jöhit bar.

– Menem hut şuny agzamak isleýärdim. Buhara jöhitleriniň öñki Sowet Soýuzynyň çäginden we Türkiýeden gelen beýleki jöhitler bilen gatnaşyklary nähili? Dünýäniň beýleki ýerlerinden gelen jöhit jemgyyetlerine garanda bular bilen araňyzda tapawut bardyr öýdýärsiñizmi?

– Gören-eşiden zatlarymdan çen tutsag-a, buhara jöhitleri diňe

rusça gürleyän jöhitler bilen gatnaşýar. Buhara jemagaty häzirki güne çenli daşyna ýapyk jemagatdy. Aşkenazlar ýaly beýleki jemgyýetlete açık däl. Biz aşkenazlar ýaky däl. Günbatardan gelen jöhitler bilen garylyp-gatylyp gidiberemzokdyk, emma indi ýagdaý üýtgeýär. Buharalarylar beýleki jöhitler bilen bile ýasaýar, gatnaşyk saklaýar. Ýöne meselem men özüme buhara jöhidinden ýanýoldaşyymyň bolmagyny arzuw edýärin.

– Türk jöhitleri bilen gatnaşyklarynyz nähili?

– Men Stambuldan gelen bir garry aýaly tanaýaryn. Türk jöhitleri Ysraýyla buharalarylardan has öñ, kyrkynjy-ellinji ýyllarda we ondan soñ gelipdir. Osmanly imperiýasy döwründe-de bärde buhara jöhitleri bar eken, ýöne sany juda az bolupdyr. Türk jöhitleri buharalarylar ýaly däl. Biz öz jemagatymyzyň içinde. Özbaşyna gazetimiz, aýdym-sazymyz, medeniýetimiz bar we olary ýitirmän saklamaga jan edýaris. Ysraýylada buhara jöhit sazynyň ýaňlanmaýan ýeke buhara toýuna gabat gelmersiňiz.

Türkiýeden gelenler bolsa, beýleki jöhit jemagatlary bilen şobada garylyp-gatylyp gidýär. Türkler we aşkenazlar öz medeniýetlerini gorap saklap bilenok, gelen ýerlerini derrew ýatdan çykarýarlar, ysraýyllylaşýarlar. Biz buharalarylar bolsa her gün jemagatymyzy duýýarys, ýasaýarys. Öz milli tagamlarymyzy bisirýaris. Ýarym rusça, ýarym ibrany dilinde «Menora» atly gazetimiz bar.

• «Özbegistany söýärin, ol ýerik gidenimde özümi öýümde ýaly duýýaryn

– Özbegistandaky we Ysraýyldaky buhara jöhit jemagatynyň arasyndaky gatnaşyklar nähili? Bu barada öz tejribeleriňden ugur alyp nämeleri aýdyp biljek?

– Häzire çenli Özbegistana iki gezek gitdim. Özbegistandaky buhara jemagatynyň kethudası biziň garyndaşymyz. Ýurtda bolup-geçýän zatlary ýakyndan yzarlaýaryn. Özbegistan aslynda Ysraýyl bilen gowy gatnaşyklary açybam bilerdi. Emma yslam dünýäsi muny halamasa gerek. Çünkü Özbegistan baýlygyň we sekulýarlygyň güýçli ýurdy däl.

Özbegistanda aýratynam Ferganada, Andijanda, Namanganda öte dindar adamlar bar. Men Karimowy gowy görýärin, onuň özem jöhitleri gowy gorerdi. Benýamin Netanýahunyň, Şimon Pereziň özem Daşkente üç gezek gelip gidipdi. Gowy gatnaşyklarymyz bardy.

Meselem, Lew Lewaýewi («Almazlar şasy» diýip tanalýan ysraýyllı milliarder -0.T.) bilyäñizmi? Şolam buhara jöhitlerinden. Häzir Moskwada ýasaýar. Karimowlar bilen, Putin bilen, Aliýewler bilen arasy gowy. «Menora» hem şoňa degişli. Men Özbegistany söýärin, ol ýerik gidenimde özümi öýümde ýaly duýýaryn. Kakama «Neçüýn bärini terk etdiň? Adamlar biri-

birini sylaýar» diýemde, «0tuz ýyl öñ ýagdaý beýle däldi» diýýär. Ysraýyldaky buharalylaryň ýarsy diýen ýaly Özbegistany halanok. Gaýtam olaryň özbeklärere aýdýan paýş sözleri-de bar. Özbek aýdym-sazlaryny diňleýänimi görenlerinde maňa gaharlary gelýär.

Häzir Ysraýylda-da Özbegistandan gelýän immigrantlar bar. Bularyň köpüsi samarkantly musulman täjikler. İşlemek üçin gelýärler. Buharalylaryň köpüsi bolsa muňa ynjalyksyzlanýar. «Bizi kowdular, indem bäri işlemäge gelýärlermi?» diýýärler. Meniň özumiň-ä olar bilen aramda şahsy düşünişmezligim ýok. Meniň pikirimce aramyzdaky ýeke tapawut din, başga tarapdan özbeklär bilenem, täjikler bilenem meňzeş ýerimiz kän. Çünkü uzak wagtlap bir ýerde ýaşadyk. Folkloromyzyň, aýdym-sazymyzyň, urp-adatlarymyzyň hemmesi şol ýerden gelýär. Meselem, Özbegistanda görýän tanslarynyzyň hemmesi buharalylaryň özbeklärere öwreden zatlary. Ol ýerde iňňän uly taryhy we medeni miras goýup gaýtdyk.

Özbekleriň özem jöhitleri halayandyr öýdemok. Radikal häsiýetde bolmasa-da, musulmanlaryň köpüsem bizi galanok. Çünkü olaryň birem ömründe jöhit görenok, jöhitleri ýakyndan tanaýany ýok. Ysraýyl üçin Palestina meselesinde ýazýan zatlary diýseň gynandyryjy.

Hernäme-de bolsa, jöhitleri tanaýanlar, hormatlaýanlar bar. Bularyň köpüsi gurply ýasaýan adamlar. Özüm-ä şolary gowy görýarin. Kakamyň häzirem gatnaşýan özbek we täjik dostlary bar. Emma ýaş özbekläriň biz bilen gatnaşaslary gelmeýär.

- **«Garabag ýeňişine begenipdim»**

- Buhara jöhitleri Türkiye we Azerbaýjan hakynda näme pikir edýär?

- Bütindünýä Buhara jöhitleri kongresiniň başlygy Ylham Aliýewi Garabag ýeňisi mynasybetli gyzgyn gutlapdy. Menem muny görenime diýseň şat bolupdym. Men ýaş azerbaýjanlylar bilen işleşýarin. Emma buharalylaryň aglabasynyň Türkiýäni ýa-da Azerbaýjany ýakyndan görendir öýdemok. Olar Ysraýyl bilen gowy gatnaşyklary saklaýan ýurtlary halaýarlar. Şonuň üçinem

bärdäkileriň köpüsi Azerbaýjanyň ýeňisine monça bolupdylar. Emma ABŞ-da ýagdaý başgaça. Ol ýerde Ermenistany goldaýanlaram bar. Şuny ýatdan çykarmalyň, Sowet Özbekistanynda Andijan, Daşkent we Samarkant şäherlerinde ýasaýan ermeniler köpdi.

- Buhara jemagatynyň agzalary Ysraýyla ýaşaslary gelýärmi ýa-da ABŞ ýaly başga ýurtlara-da gitmek isleýärlermi?
- ABŞ-na gitmegiň tersine, ABŞ-dan Ysraýyla gelen köp sanly buharaly bar. Öňler beýle däldi, ýöne häzir Ysraýyla göçüp gelýänler köpeldi. Ysraýylaky köp maşgala-da bularyň ABŞ-na ýa-da başga ýurtlara gitmeklerine rugsat bermeýär. Meniň ýaly käbirleri-de Daşkentde ýa Moskwada okamak isleýärdi. Emma ene-atam meniň bu islegime garşıy çykdy.
- Däp-dessurlarynyz hakynda näme aýdyp biljek? Ysraýyla ýapyk jemagatyň içinde ýaşamak nähili zat?
- Däp-dessurlarymyz Ysraýyla nesilden-nesile geçip gelýär. Maşgalamazyň içinde amal edilýär, öwredilýär. Umuman alanda urp-adatlarymyz özbekleriňkä juda meňzeş. Biziň ýaşulylara uçursyz uly sylag-sarpamyz bar. Emma Ysraýylyň galan ýerinde ýa-da ABŞ-daky buharalylaryň arasynda-da ýagdaý beýle däl. Aýal-gyzlarymyzyň örtünip gezmeklerine üns berýäris. Çünkü buharalylar beýlekilere garanda biraz dindardyr. Erklerimiziň köpüsi kipa (ýermolka, jöhit tahýasy) geýýär. Tanyş-bilişlerimiň aglabा bölegi buharaly. Maşgalam hem dost-ýarlary bilen baryp-ha Samarkantda ýaşan döwürlerinden bări tanyş.
- Owganystandaky iň soňky jöhit hakda näme aýdyp biljek?
- Ol (Zablon Simintow) buhara jöhidi däl. Owganystandaky buharalylar ýurdy birmahal taşlap gaýtdy. Meselem, meniň garry enemiň ene-atasy balhly... Emma indi hiç kim galmadı.

Ogul TUNA,
@sogultuna

02.11.2021 ý. Söhbetdeşlik